

РЕЦЕНЗИЯ

ОТ ПРОФ. Д.Ф.Н. СТИЛИЯН ЙОТОВ ЗА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД
НА ПОЛЯ СТАНЧЕВА ТЪРКОЛЕВА НА ТЕМА:

“ГАСТОН БАШЛАР И ПСИХОАНАЛИТИЧНАТА ТРАДИЦИЯ”

ЗА ПРИДОБИВАНЕ НА ОБРАЗОВАТЕЛНАТА И НАУЧНА СТЕПЕН “ДОКТОР” ПО
ПРОФЕСИОНАЛНО НАПРАВЛЕНИЕ – 2.3. ФИЛОСОФИЯ (СЪВРЕМЕННА ФИЛОСОФИЯ)

I. Данни за дисертанта. Поля Търколева има бакалавърска и магистърска степен по философия от Софийски университет „Св. Климент Охридски” (СУ), придобити съответно през 2004 и през 2006 г. Както дипломната ѝ работа, така и магистърската ѝ теза са посветени на творчеството на Гастон Башлар.

II. Данни за докторантурата. Търколева е зачислена като редовен докторант в ИИОЗ към БАН през 2007 г. в следствие на спечелен конкурс. По време на докторантурата си е изпълнила всички нормативни изисквания и задачи, поставени от научния ѝ ръководител. Във връзка с изследванията си специализира в Италия, Белгия и Словакия. През 2010 г. е отчислена с право на защита, а от април 2013 г. става докторант на свободна подготовка към СУ. Дисертационния си труд представи за предварително обсъждане и го защити убедително пред преподавателски състав на катедра „История на философията” на СУ. Окончателната версия е съобразена с направените препоръки. При реализирането на дисертацията няма допуснати нарушения. Нямам съмнения, че разработката е извършена самостоятелно от дисертанта.

III. Данни за дисертацията и автореферата.

По своя *характер* дисертацията на Поля Търколева съчетава историко-философски подход, реконструирайки основни моменти от изследванията на Гастон Башлар, свързани с психоаналитичната традиция, и анализ на проблема за същността на въображението с помощта на идеи и модели, предложени от Башлар и от негови значими последователи. В *технически план* изложението е организирано и представено сполучливо като обем, структура, баланс между главите и акцентите в тях. *Темата* е изведена и поместена в контекста на значими международни изследвания. Дисертацията издига и защитава аргументирано *две ясни и оригинални тези*, свързани помежду им, относно художественото творчество, а именно: че в неговите производния индивидуалното и несъзнавано съдържание на съзнанието получава социална и разбираема форма (чрез *трансцендиране* – към другите) и че този процес заедно това

представлява задълбочаване и развитие на себепознанието, преодоляване на вътрешни психични граници (чрез *трансдесендиране* – в съкровеността). При разгръщането на тезата са взети предвид основни влиятелни позиции, което е видно и от цитиранията под линия, и от литературата в края на текста. Съгласно служебните данни дисертацията се състои от увод, две части и заключение, изложена е на 240 стр., 41 от които приложения, и се съпътства от библиография, включваща 158 заглавия на български, френски, английски, италиански и испански език. Авторефератът представя коректно и пълно основните моменти в дисертацията, а самопреценката за приносните моменти е организирана системно и акцентира ясно върху достиженията на всяко от нивата на анализа.

Използваната *методология* с право е определена като интердисциплинарна, но в нея изпъква сравнителният анализ (в първа глава) и феноменологията (във втора глава).

Езикът на Поля Търколева е четивен, стремящ се да стига до дефиниции, но заключенията се правят по-скоро с реторични и илюстративни средства отколкото с доказателства. На някои места пристрастието на авторката към творчеството на Башлар е за сметка на критичната дистанция. Като цяло обаче въздействието от текста не е сугестивно, а убеждава, че усвояването на Башлар е важно както за по-пълната ни представа за интелектуалния климат във Франция от края на 30-те до началото на 60-те години на XX в., така и за обогатяването на собствената ни националната култура.

Актуалността на Башлар изпъква още във *въведението*, в което се прави преглед на развитието му и се акцентира върху появата на творчеството в изследователските му интереси, посочва се влиянието върху съвременниците му и интереса на днешните учени. В този контекст Търколева определя своята цел и си поставя ясни и проверими задачи, коректно се спира на идеята на Жан Вал за трансцендирането (снизхождането), която възнамерява да заимства и използва в анализите си, като я освобождава от религиозните ѝ конотации и я отграничава от версията ѝ при Е. Левинас. Авторката недвусмислено заявява намерението си да приложи тази идея новаторски в психоанализата, да схване по друг начин сублимирането и с помощта на тази променена интерпретация да разкрие по-адекватно спецификата на поетичното творчество.

Първа глава е посветена на значението на психоанализата за делото на Башлар. Самият факт, че през 1938 г. той издава две книги, в чиито заглавия стои думата „психоанализа“ във връзка съответно с обективизма на научното познание и със символиката на огъня, се нуждае от обяснение. По това време на Фройд е останала

година живот, Юнг се насочва към религията, а Лакан едва започва да се изявява по научни форуми, но пък дружи със сюрреалистите. Вместо да търси следите от тяхното влияние Търколева стилизира теориите им за да покаже, че значението им за Башлар е не в детайлите, а чрез задаването на общ фон и нагласа, която му помага да осъществи собствен прелом в разбирането си за рационалността. Как става, че схващането му за „огъня“ в алхимията от „пречка за познанието“ се превръща в източник на „друга истина“. В трите подраздела на първа глава дисертантката очертава три тематични полета на напрежение, в които Башлар прави избор, застава по-близо до някого от бащите на психоанализата.

(а) Първото напрежение е това между Фройд и Юнг относно същината на *несъзнаваното* и характерът на съзнанието. Тук определено Башлар не споделя представата на Фройд за всеилието на сексуалността и симпатизира на идеята на Юнг за наличие на колективно съзнание и за ролята на архетипите при определянето на индивидуалното. Същевременно се опитва да запази от Фройд тезата за сублимирането чрез изкуството, но да я разтовари от бремето на принципа на удоволствието и едва така да я вгради като модел в собствените си разсъждения. (б) Второто напрежение засяга *литературното творчество* от гледните точки на тримата психоаналитици. И тук Търколева показва, как Башлар е провокиран от преценките им за фантазирането и сам признава ролята му за творческия процес в науката и в изкуството. Той е съмишленик с Фройд относно детските игри за развитието на познанието и на поведението, но не и че изкуството освобождава от напрежение или дава израз на симптоми за неудовлетворение. Приветства идеята на Юнг за психологическите типове, но именно при Лакан открива решителното ѝ допълване чрез ролята на Другия за изграждането на Аза и със значението на езика за формирането на съзнанието. Именно „овладяването на езика“ (с. 71) позволява „психичният“ и „фантазен“ начини на мислене при Юнг (с. 58) да се трансформират при Лакан в регистри на „символно“, „въображаемо“ и „реално“ отношение към света (с. 70). Детайлизираното вглеждане в нивата на въображението пасва на собствените нагласи на Башлар, който и в по-класическите си занимания с епистемологията решително е бягал от всякакъв вид редуционизъм. (в) Третото поле на напрежение се отнася до *сънуването*, споделено, но и поделено между Фройд и Юнг. И за двамата сънищата са път *несъзнаваното* да получи израз (да *трансцендира*); но дали в тях намират израз предимно индивидуални желания или колективни образци и мечти, които помагат на индивида да се себенадмогне (да се *трансдесендира*)? Търколева смята, че подобен въпрос е стоял

пред Башлар, в немалка степен му е бил отправен от класиците на психоанализата и го е провокирал. Без сам да става психоаналитик, вземайки по-скоро повод от тази изследователска вълна, Башлар осъществява прелом в собственото си творчество. А темата за поетичното творчество на човека се превръща в универсален ключ за усвояването на света.

Именно на това е посветена *втора глава* на дисертацията. В нейната първа част Търколева, първо, възразява на наложилите се рецепции на Башлар в сферите на литературната критика; за нея е важно да бъде изследван цялостно – в метафизична и онтологична перспектива (с. 96). Второ, тя обръща внимание на изследванията му върху епистемологията и на използването на психоанализата за обяснение на повратните моменти в развитието ѝ (с. 104-112) Не случайно Башлар днес е признат за един от бащите на „историческата епистемология“, които пряко или косвено са повлияли върху Томас Кун. Изследването би спечелило чувствително, ако в тази връзка се беше позовало на специалисти като Ханс-Йорг Райнбергер, вместо на публикации с местно значение.

Следващите раздели – 4 и 5 – са ключови за дисертацията. В тях Търколева убедително показва, че сериозните *занимания на Башлар с феноменология* му позволяват да преодолее колебанията, които има спрямо методологията на психоаналитиците (с. 113). Интересът към въображението се споделя от всички значими феноменолози през 30-те и 40-те години на XX в. С това те сякаш повтарят по свой начин една „история на понятието“, преминала по-рано по линията Хюм-Кант-романтиците. Башлар е от тези, които не извеждат въображението от възприятието (както е в общи линии при Хусерл – „квази-опит“), нито му го противопоставят като радикална проява на волята (както е в общи линии при Сартр – „само-отрицание“); същевременно за него то определено играе далеч по-значима роля в познавателните процеси, отколкото при Хайдегер или Мерло-Понти и се подхранва от пластове на несъзнателното. А именно това по-комплексно схващане дава опора на Башлар да се противопостави на психоаналитични схващания, особено при Фройд и Лакан, в които въображението е свързано с илюзорност, с разцепления на личността. Търколева предлага собствена интерпретация, в която при Башлар *спецификата на въображението е проникната от творческа способност за поетично мислене*. Диалектиката на това единство определя съдържанието на избрания от нея термин „трансцендиране“ и ролята му в подкрепа на първата ѝ основна теза.

Смятам, че най-силна е частта, посветена на отношението въображение-мечтание. В нея Търколева се докосва до един проблем, познат в цялата съвременна епистемология: Какви познавателни нагласи – желания, убеждения, предположения, преструвки – съпътстват въображението? И ако днес е разпространено убеждението, че подобно съпътствие нито е задължително, нито (пред)определено, т.е. че въображението е свободно от тях и „се рее”, то сънищата и мечтите са съпроводени от убеждения. При тях модалността на възможното има качествено различна същност. Именно тя им придава особен привилегирован статус и Башляр, отчитайки това, ги превръща в централна тема на цяла поредица от книгите си. Достатъчно е само да се погледнат заглавията им, за да се види, че ако в подзаглавията присъстват „въображение” и „образи”, в главните става дума за „мечти”, „сънища”, мечтания”. Утвърдителната мощ на тези феномени надскача потенциалите на въображението като такова, разкрива в тях еманципативни и дори етически моменти, което оправдава и диалектиката на задълбочаване и себенадмогване, изразена с втората теза на Търколева, отбелязана като „трансцендентизиране”. *Инверсията в смисъла на „отекващите” в културата образи мотивира субектите да реагират афективно и ангажирано.* Тази теза, както се знае, получава продължение при К. Касториадис и придобива политически релевантен смисъл, или при П. Рикьор, където участва в изработването на наративи в полза на персоналната идентичност и на споделимостта ѝ с другите. Това обаче не са теми на дисертацията и затова в нея се демонстрира, как на фона на разбирането си за единството между въображение-мечтание-поезия Башляр пренася идеята на Юнг за архетипите в собственото си учение за четирите елемента (т. нар. „тетравалентна доктрина”, с.140-152), за да обясни как с помощта на базисни „необектни” значения мислим за света и за себе си, как стимулираме субективните си начинания, следвайки сякаш някакви закони, които са по-стари от физическите, но нито са дадени на субекта, нито са фиксирани в природата. Само по този начин можем да се надяваме, *светът ни отново да стане космос* (самата дума и нейните производни минават като лайтмотив през цялата дисертация), за което обаче е необходимо и поетично мислене, което единствено може да реализира потенциалите на въображението като премордиална връзка с битието в нас и вън от нас.

Останалата част от втора глава е посветена на последователите на Башляр – Валерия Киоре, Антон Видра, Микел Дюфрен. С тяхна помощ Търколева не само потвърждава мястото и значението на Башляр в днешната хуманитаристика, но и плодотворността и предимствата на собствената ѝ теза. Приложенията в края на

дисертацията илюстрират и хвърлят светлина върху съизмеримостта между схващанията на дисертантката и тези на представители на оформени и наложили се школи, преки продължители на делото на Башлар.

IV. Научни приноси. Темата на дисертацията е *актуална*, като имам предвид интереса към въображението и от гледната точка на аналитичната философия, зародил се в края на XX в. Разработката има пряко *значение за схващането ни за науката*, търсещо днес своето място между класическата строгост и фриволността на постмодернизма. Резултатите от изследването са принос както в контекста на националната култура, така и могат да се сравняват с добри международни образци.

Собственото представяне на приносите в автореферата е адекватно, а моята преценка за тях е следната:

(а) Дисертацията на Поля Търколева разкрива, че психоанализата събужда траен интерес и променя научната нагласа на Гастон Башлар, но той не приема нейната зависимост от сексуалността или от жизнените кризи, а изтъква изконния човешки интерес към материалността на света.

(б) За разлика от класическата психоанализа свързва поетичните образи не с инстинкти, а с „междинна зона” на съзнателно и несъзнателно, на индивидуално и архетипно, в която въображението и мечтанията позволяват активното и креативното им управление.

(в) Убедително показва приликите и отликите между чистата субективност на сънищата и отношенията на мечтанията към света в неговата реалност.

(г) Чрез собствена диалектическа понятийна двойка разкрива, че поезията гради не само света на своя автор, но и допринася за собственото му израстване като мечтател. В този смисъл, че в способността за (поетично) творчество са заложили универсални принципи за (възможно) рационално и етическо развитие.

V. Забележки и въпроси. В цялата първа глава на дисертацията не може да се открие никакво място, в което да е цитиран Башлар. В този смисъл неговата рецепция на психоанализата остава в голяма степен загадка. Читателят трябва сам да предположи кога и в каква степен той е изпитал влияние от идеите на Фройд, Юнг и Лакан; кои техни произведения е познавал, в какви периоди на собственото му развитие ги е усвоявал критически. В този смисъл се създава впечатлението, че „психоаналитичната традиция” е само контекст, повод за собствените му решения. Това, струва ми се, не е далече от истината, след като след 38-година в речника му се настанява по-скоро

феноменологическа терминология. Но дали е така или има друго обяснение, е трябвало да се изясни по-подробно от дисертантката.

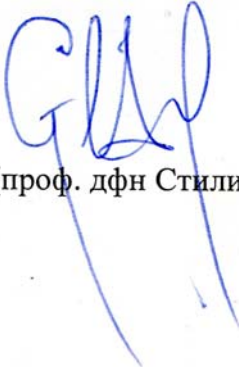
Изводите от втора глава се отнасят само до преките продължители на делото на Башлар. Но схващанията му за въображението влияят най-малкото пряко върху други феноменолози като Сартр и Мерло-Понти. Защо дисертацията не взема това предвид? Нима идеите на Сартр за „психоанализа на вещите” (в *Битие и нищо*) или на Мерло-Понти за „плътта на света” (във *Видимото и невидимото*) не стоят във връзка с идеята за „материално въображение”, зададена от Башлар и продължена от преките му сподвижници? Ако има разлики, какви са те?

VI. Публикации и участия в научни форуми. Приложените справки позволяват да се види, че по време на докторантурата си Поля Търколева е взела участие в над 10 международни и национални научни форума, а във връзка с дисертацията си има 8 собствени научни публикации и 4 превода, които представят в пълнота основните резултати от изследването ѝ и позволяват на научната публика да си създаде представа и мнение за постиженията ѝ.

VII. Лични впечатления. В качеството си на преподавател в СУ и най-вече като член на изпитни комисии съм имал възможността и по-рано да се убедя в изследователските способности на Поля Търколева и най-вече в постоянния интерес и себеподдаденост към делото на Башлар, при това на фона на слабата му популярност в България. Настоящият дисертационен труд ги потвърждава в още по-висока степен.

С Поля Търколева нямам съвместни публикации.

VIII. Заключение. Като имам предвид изброените достойнства на дисертационния труд на Поля Търколева, задълбочеността на познанията ѝ в областта на изследваната от нея тема и уменията ѝ в нея да откроява проблеми и да ги анализира философски и интердисциплинарно, давам своето положително становище и смятам, че журито трябва да присъди на докторанта научно-образователната степен “доктор”.

(проф. дфн Стилиян Йотов)

София, 20 април 2014 г.